

KULTUSZ ÉS PROPAGANDA

Zeidler Miklós

Kultusz és propaganda

Ha a címben szereplő két fogalom történeti definícióját keressük, érdemes a szavak eredeti jelentéséből kiindulni. A *kultusz* – eredetileg „törődés”, „tiszteltet”, „imádás” – általában valamely vallás, tágabb értelemben valamely önmagán túlmutató eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésére és dicsőítésére szolgáló rítusok és ceremóniák összessége. A *propaganda* kifejezés a latin „propagare” (terjeszt, elterjeszt) szóból származik; szélesebb jelentése: valamely gondolat intézményes terjesztése változatos csatornákon keresztül a kiválasztott célközönség szellemi befolyásolása és meggyőzése céljából.

A propaganda és a kultusz egymáshoz való viszonyában meghatározó jelentősége van annak, hogy mindkettő beilleszthető egy adott eszmerendszer kialakulásának folyamatába, egyszersmind e folyamat különböző állomásainak tekinthetők:

1. A gondolat, eszme megfogalmazása
2. A propaganda különböző intézményein keresztül való elterjesztése
3. Az eszme beágyazódása a célközönség gondolkodásába
4. Az eszmével való azonosulás rítusainak kialakulása
5. A rítusrendszer egysége kultuszban való egyesülése
6. Az eszme ritualizált, kultikus mozzanatainak beépülése a közösség identitásába

A propaganda eszmeterjesztő funkciója a modern társadalmakban az államhatalom és a közélet igen sokrétű intézményrendszerén keresztül érvényesül. Az állami intézmények közül mindenekelőtt maga a kormányzat, valamint a közigazgatás és a szakigazgatás, illetve a hadsereg rendelkezik a megfelelő szervezettel és a szükséges apparátussal a propagandafeladatok ellátásához. A kormányzati és társadalmi intézmények között átmeneti helyzetben vannak az indoktrináció olyan tényezői, mint az egyházak, a közoktatás és a tudományos

szervezetek. (Ezeket azért tekintjük átmenetinek, mert az államhatalomtól politikailag – ideológiailag és szervezetenként –, valamint anyagilag különböző mértékben függenek.) Inkább a közéleti szereplők közé sorolhatók – persze nem minden esetben az államhatalomtól független pozícióban – az eszmeterjesztés olyan intézményei, mint az irodalmi és a művészeti közélet, a sajtó, a különböző társadalmi szervezetek, a hagyományörző csoportok, valamint az emberek közötti legközvetlenebb kommunikációs csatorna: a pletyka vagy szóbeszéd.

A következőkben a (politikai) kultuszok általános jellemzőiről adunk rövid áttekintést. Szót ejtünk a kultuszok közösségi funkcióiról, „dinamikájáról” – születésükről, eszmei és társadalmi beágyazódásukról, folyamatos formálódásáról, hanyatlásáról –, és kitérünk a magyarországi kultusz kutatás újabb irányaira is. Mindehhez – értelmező példaként, afféle esettanulmányként – a két világháború közötti magyar irredenta kultusz mozzanatait hívjuk segítségül.¹

A kultuszok funkciója

Minden kultusz – legyen az vallási vagy szekuláris jellegű, egyetemes vagy partikuláris érvényű – az adott közösség (nemzet, egyház, társadalmi osztály, foglalkozási csoport, helyi közösség, család) identitásának és kohéziójának erősítését szolgálja. Ez az igény hívja életre a kultuszt, ez tartja életben, s ennek az igénynek a megszűnése okozza a kultusz elenyészését. A kultusz mindig a közösség számára különösen fontos eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésével és magasztalásával mutat példát és utat a közösségnek. Ahogy Elias Canetti fogalmaz: a kultusz nem más, mint a közösség üdvtörténetének hirdetése: a boldogulás és az „üdvözülés” útjának megmutatása.

E kohézióteremtő és -fenntartó funkciója miatt a kultusz mindig részrehajló: a közösség tagjaival, rokonaival és szövetségeseivel kapcsolatban mindig a pozitívumokat hangsúlyozza, az ellenségekről mindig a negatívumokat állítja előtérbe. A kultusz a saját közösség kudarcaiból is igyekszik erőt meríteni, üzenete mindig optimista. A kultusz tárgyát képező pozitív elemek (eszme, események, személyek, szimbólumok, ideálok – ld. feljebb) lényegében a közösség szimbólumaivá, megszemélyesítőivé lesznek. E kultuszelemek s általában a kultusz elfogadása vagy elutasítása, a kultusz rítusaiban való részvétel intenzitása a közösség iránti hűség fokmérője lesz.

¹ A téma bővebb kifejtését lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. 2. bőv. kiad. Kalligram, Pozsony, 2009. 192–267.

A kultuszok hatékonysága

A kultuszok sikerességét, hatékonyságát, tartósságát számos tényező befolyásolja. Minden újonnan születő kultusz befogadását megkönnyíti, ha a közösség más, bevett eszméihez, szimbólumaihoz, ideáljaihoz – esetleg más érvényben lévő kultuszaihoz – illeszkedik, illetve ha elemei legalább részben ismertek és népszerűek. Gyors elterjedését segítheti, ha vonzó „programot” kínál az egyén számára a kultusszal való azonosuláshoz, szertartásai kellemes közösségi élménnyel kecsegtetnek, s a benne megfogalmazott „tanítások” időről időre visszaigazolást nyernek. Minden kultusz akkor tudja eredményesen növelni hatókörét, „célközönségét”, ha elemei állandóak és egységesek, rítusai rendszeresen ismételhetők, s ha működéséhez megfelelő intézményi háttér áll rendelkezésre.

Ugyanakkor a kultusz hatékonysága kevésbé függ attól, hogy az alapjául szolgáló eszmék (mítoszok, ideálok stb.) és a hőseiként tisztelt személyek (vezérek, mártírok stb.) körül kialakult hagyomány (történet, monda stb.) valóságos vagy mítikus eredetű. A közösséget éltető hagyomány ugyanis mindig egyszerre reális és szakrális, s mindig megteremti a közösség saját „valóságát”, sőt a folyamat egy pontján már maga a hagyomány teremti meg – újra s újra – a közösséget. A közösség létezése tehát mintegy a hagyomány (mítosz, kultusz stb.) valóságos voltának „bizonyítékává” válik.

Ennek illusztrálása most három olyan 20. századi irodalmi példát említek, amelyek megmutatják, hogy egy-egy kitalált kultusz – melyek hamisságáról magukból a művekből a saját szemünkkel győződhetünk meg – hogyan képes minden racionális megfontolást elsöpörve sikeressé válni. George Orwell *1984* c. anti-utópiája (1949) a propaganda mindenhatóságáról szól. A történetben a tájékoztatási minisztérium a kormány pillanatnyi igényeinek megfelelően dezinformálja az anyagilag és szellemileg megnyomorított lakosságot, s közben mindenki szeme láttára időről időre újraírja a múltat, ez azonban egyáltalán nem gyöngíti a kormányzat hatalmát. A Monty Python csoport *Brian élete* c. filmjében (1979) a tömegpszichózis válik kultuszeremtő tényezővé. Az elvakult zsidó nép a csetlő-botló jeruzsálemi kisember (Brian) minden ügyetlen, véletlen mozdulatában a várva várt Messiás megnyilatkozását ismeri föl, miközben az igazi, köztük járó Krisztust, a valódi megváltót észre sem veszi. Hamvas Béla *Karnevál* c. regényének (1951, megjelent: 1985) egyik epizódja azt mutatja meg, hogyan lehet megfelelő toposzok és politikai technikák alkalmazásával a semmiből sikeres kultuszt kreálni. Itt két unatkozó kalandor egy általuk rögtönzött mítoszra hivatkozva vizályt gerjeszt a békében és nyugalomban élő dél-amerikai ország lakosai között, véres zavargásokat szít, hetek alatt megdönti a kormányt, majd az államkinestár tartálékait magához véve továbbáll.

A kultuszok dinamikája

Fentebb bemutatott hipotézisünk szerint a kultuszokat az ember (szakrális) közösségi élmény iránti igénye hívja életre, s az emberi elme mítoszteremtő képessége ad nekik formát. Éppen ezért minden kultusznak megvan a maga „életpályája” a keletkezéstől, a folyamatos változáson át az elmúlásig. Bár a kultuszok között élettartamuk és dinamikájuk szempontjából óriási különbségek lehetnek, egyes életszakaszaik általában a következő sorrendben követik egymást:

1. A kultusz középpontjában álló eszme (esemény, személy, szimbólum, ideálok stb.) felmutatása
2. Az ezekhez kapcsolódó szimbólumok, jelszavak, rítusok kialakulása;
3. A kultuszhoz kapcsolódó ünneprend megszilárdulása
4. A kultusz megjelenése a közösség tagjainak mindennapi életében;
5. A kultusz divattá válása, kommercializálódása
6. A kultusz eredeti jelentésének és jelentőségének fokozatos eltűnése (bár verbális és tárgyi elemei még tovább élnek)
7. A kultusz hanyatlása az új eszmék stb. erősödésével
8. A kultusz elmúlása

Természetesen előfordulhat a kultusz intenzitásának ingadozása, sőt egy már „szunnyadó” kultusz feléledése is. Erre ad példát a magyar irredenta kultusz, melynek egyes fázisai a következőképpen követték egymást:

1918–1921	–	megszületik az eszme, megrendezik az első köztéri ceremóniákat
1921–1927	–	politikai passzivitás, a megemlékezések kiszorulnak a közterekről
1927–1938	–	a kultusz teljes erővel kibontakozik
1938–1945	–	a kultusz átterjed a visszacsatolt területekre
1945–1989	–	az alapeszmét támadások érik, a kultusz visszaszorul, majd eltűnik
1989 óta	–	a kultusz újból megjelenik egyes politikai irányzatok környezetében

A propaganda és a kultusz strukturális kapcsolatának megértéséhez jó érdekes adalékot szolgáltathat a magyar irredenta kultusz két világháború közötti szakaszainak valamivel bővebb bemutatása.

Az irredenta kultusz indulása 1918–1921 között történt. Ekkor jöttek létre a területvédő-irredenta-revíziós propaganda első szervezetei: 1918 végén a kormány által felállított Országos Propaganda Bizottság (1918), majd a különböző

társadalmi szervezetek – például a Magyar Országos Véderő Egyesület, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, a Magyar Nemzeti Szövetség, a Védő Ligák Szövetsége stb. – 1918–1919 folyamán. Ugyanekkor fogalmazódtak meg az első irredenta jelszavak is, némelyikük bizonyíthatóan a fent említett testületek jóvoltából: például „Nem, nem soha!” (OPB, 1918), „Így volt, így lesz!” (MNSz, 1919), „Mindent vissza!”, „Igazságot Magyarországnak!”. 1920-ban keletkezett a „Magyar Hiszekegy” címen közismertté vált „nemzeti fohász”, valamint a „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” jelmondat, mindkettő a VLSz által kiírt pályázaton nyert első díjat. 1921 januárjában került sor az ún. *Irredenta szobrok* felállítására a budapesti Szabadság téren, szintén a VLSz kezdeményezésére. 1921 májusában az akkor 75. születésnapját ünneplő Apponyi Albertről, a párizsi magyar béke delegáció egykori elnökéről, a magyar revíziós politika egyik meghatározó alakjáról neveztek el a Ferenciek terét.

1921–1927 között az irredenta kultusz kényszerűen, de csupán átmenetileg visszavonult a köztetekről, mert Bethlen István konszolidációs kormánya egyelőre nem kívánt látványos propagandát folytatni az 1921 nyarán érvénybe lépett trianoni békeszerződés ellen. Ugyanekkor történt meg az érintettekkel való alapos egyeztetést követően a nyíltan irredenta szervezetek feloszlatása, ami a valóságban inkább átszervezés volt. Ettől fogva a külső és belső propaganda végrehajtása, valamint a határon túli magyar kisebbségek támogatása éveken át elsősorban a Magyar Nemzeti Szövetségen, valamint a kormány ellenőrzése alatt működő Társadalmi Egyesületek Szervezeti Központján keresztül történt. Ez idő alatt elmaradtak a köztéri megemlékezések és a szoboravatások, de a békeszerződés bírálata és az irredenta kultusz működtetése továbbra is intézményes keretek között történt például a közoktatás, a sajtó, a hadsereg és az egyházak révén.

Az irredenta kultusz teljes kibontakozására 1927–1938 között került sor, miután a Bethlen-kormány az olasz–magyar barátsági szerződés megkötését követően, az ún. „aktív” külpolitika jegyében zöld utat adott a nyílt propagandának. E propaganda meghatározó intézménye az 1927 nyarán, a Rothermere lord által indított sajtókampány hatására megalakult Magyar Revíziós Liga volt, amely a hazai közvélemény revizionista hangulatának fenntartását és a külföld „felvilágosítását” állította tevékenysége középpontjába. Ez idő alatt az irredenta kultusz visszatért a közteterekre. 1927-től rendszeressé váltak a revizionista tüntetések, nagygyűlések és ünnepi megemlékezések, 1928-ban az *Irredenta szobrok* karéjában felállított Ereklés Országzászló felavatásával lendületet vett a három évvel korábban megindított országzászló-mozgalom, s egymást követték az irredenta tematikájú köztéri szobrok avató ünnepségei Budapesten és vidéken. Ugyancsak országos jelenség volt a köztetek elnevezése az elcsatolt területekről, valamint a revizionizmus jeles személyiségeiről – Budapesten például Horthy Miklósról (1920), Apponyi Albertről (1921), Bethlen Istvánról (1931), Endresz Györgyről (1932), Rákosi Jenőről (1936), Benito Mussoliniról (1936), Papp-

Váry Elemérről (1937), Rothermere lordról (1937), Adolf Hitlerről (1938) és Teleki Pálról (1941). Az állami, egyházi, katonai és iskolai ünnepségek műsorán gyakran felbukkantak az irredenta kultusz elemei, jelszavak, beszédek, zászlók és egyéb szimbólumok alakjában. Az iskolai tananyagnak az oktatás minden szintjén fontos része lett a történelmi Magyarország emlékének ápolása és a revizionizmus hirdetése. Az irredenta tematika megjelent a szépirodalomban, a színházakban és a zene világában, az irredenta jelszavak pedig a köznapi szóhasználat részévé váltak. Az 1930-as években az irredentizmus és a revizionizmus jelszava, kulcsfogalmai már reklámszövegekben, sőt kereskedelmi védjegyként is felbukkantak.

Az irredentizmus kultusza 1938–1945 között a visszacsatolt területeken is elterjedt. Erre először a Honvédség ünnepélyes bevonulásai szolgáltattak alkalmat, majd a rítusrendszer a közélet és a hétköznapok minden fórumán a magyarországihoz hasonló módon bontakozott ki.

A II. világháborúban elszenvedett katasztrófális vereséget követően, és az újabb idegen megszállás idején az irredentizmus kultusza gyorsan visszaszorult, 1948 után pedig hosszú és mély álomba merült. A revízió eszméje külpolitikailag elfogadhatatlan volt, és semmiképpen sem volt összeegyeztethető a proletár internacionalizmus és az anti-imperializmus ideológiájával. Már csak erős keresztény beágyazottsága miatt sem, ami az egyházellenesség és a valláskritika időszakában szintén szalonképtelennek számított.

Az irredenta kultusz sajátosságai

1. Az irredenta kultusz beágyazódása

Az irredenta kultusz középpontjában a történelmi Magyarország – más korabeli elnevezések szerint „Nagy-Magyarország”, „a Szent István-i birodalom”, „a Szent Korona országai”, „az Árpádok országa” vagy „Hungária” – emlékének ápolása és feltámasztásának programja állt. Az irredentizmus eszméje szerencsésen illeszkedett a Magyarországon létező közösségi identitások egész sorához. A történelmi Magyarország helyreállítása

- az európai identitás szemszögéből a nyugati civilizáció fontos bástyájának visszavételét jelentette;
- magyar szempontból a nemzet újraegyesítését, a nemzeti nagyság visszaszerzését célozta;
- vallási tekintetben a magyar egyházak és híveik megváltását, az idegen (állam)egyházak uralma alól való felszabadítását ígérte;
- az idegen uralom alá került helyi közösségek régi életviszonyainak helyreállítását remélték tőle;

- az egymástól elszakadt rokonok pedig családjaik újraegyesülésben bízhattak.

Az irredenta kultusz társadalmi beágyazódását az is megkönnyítette, hogy szervesen kapcsolódott más, nagy múltú vallási és történelmi kultuszokhoz:

- a keresztény Jézus-tisztelethez;
- a honfoglalás emlékezetéhez;
- az 1848/49-es szabadságharc dicső hagyományához.

A történelmi Magyarország bukása és feltámadása párhuzamba volt állítható a krisztusi szenvedéstörténettel, ami a passió egyfajta „nemzetiesítését” eredményezte. Ez adott ihletet a *Magyar Hiszekegy*, a *Magyar Miatyánk* és a hasonló témájú versek szerzőinek, és így született meg a „magyar kálvária”, a „keresztre feszített Magyarország” és a „magyar feltámadás” fogalma. A passió evangéliumi alakjait ugyanekkor a közelmúlt magyar történelmének szereplőivel azonosították. Ebben az újragondolt történetben Magyarország jelent meg a szenvedő, majd feltámadó Krisztus alakjában, míg a farizeusok és Pilátus szerepe a hamisan ítélő, illetve megtévesztett nagyhatalmaknak jutott. Júdás szerepét az áruló nemzetiségek, a Krisztus ingén osztozkodó római katonákét és a kapzsi szomszéd államok kapták. A Krisztust segítő és fájdalmán enyhítő Cyrenei Simon és Veronika személyét Magyarország barátaival, például Rothermere lorddal lehetett párhuzamba állítani, a Magyarok Nagyasszonya („Boldogasszony anyánk”) pedig magától értetődően Máriával, Jézus anyjával volt azonos.

Ugyanez a felfogás húzódott meg a budapesti Ferdinánd téren (ma: Lehel tér) álló ún. „Revíziós fogadalmi templom” felépítése mögött (1933). Amint a kortárs építészeti szakíró felvetette: helyes volna, hogy „a templomépítés eszméje a Revízió gondolatával is eszmei kapcsolatba hozassék, aminek gyakorlati eredményeként azután az építendő templom egyszersmind a Revízió eszméjének temploma is lenne [...] „Nincs külföldi, aki majd fel ne keresné ezt a műalkotást – Isten házáat – és ennek csupán pusztá lététől is meg ne tudná, mire törekszik a magyar nemzet és milyen magasztos lehet az olyan törekvés, melynek szolgálatában templomot állítanak be az eszme megjelenítéseül.”²

A történelmi párhuzamok közül önként adódott a területi revízió mint egyfajta új honfoglalás értelmezése. Ez a szemlélet már az 1921-ben felavatott *Irredenta szobrok* némely alakjának ősmagyar öltözékén is tükröződött, Horthy Miklós pedig – 1919 novemberében még a Nemzeti Hadsereg fővezéréként, 1938–1941 között pedig már kormányzóként – szívesen ült fehér lóra, hogy a magyar fennhatóság alá térő területek (Budapest, Felvidék, Kárpátalja, Erdély,

² Pirovits Aladár: A fogadalmi magyar revíziós templom. *Vállalkozók Lapja*, 1928. október 10. 6.

Délvidék) birtokba vétele alkalmával valóságos honfoglalóként tűnjön fel. Mások a szabadságharcot – mint az egész országot egyesítő magyar nemzeti mozgalmat – tekintették a revíziós küzdelem történelmi előképének, s voltak olyanok is, akik Rothermere lordban az új Kossuthot ismerték fel.

2. Az irredenta kultusz színterei

Az irredenta kultusz megjelenítésének kitüntetett alkalmai voltak az ünnepek és más tömegrendezvények. A magyarországi ünneprendben 6 kitüntetett emléknap kapcsolódott szorosabban az irredenta-revizionista tematikához:

1. A Hősök emlékűnepe (május utolsó vasárnapja — 1924. évi XIV. tc.);
2. A trianoni békéről való megemlékezés (június első vasárnapja — 1927-től rendszeres);
3. Szent István napja (augusztus 20.);
valamint a kormányzó személyéhez kapcsolódó évfordulók;
4. Horthy születésnapja (június 18.);
5. Horthy budapesti bevonulásának évfordulója (november 16.);
6. Horthy neve napja (december 6.).

Míg az első három emléknapot országszerte nagyszabású rendezvények keretében ünnepelték, a kormányzót szerényebb külsőségek közepette köszöntötték – például katonai rendezvények, operaházi díszelőadások, illetve országszerte kisebb rendezvények keretében. További rendszeres, de nem feltétlenül a fenti dátumokhoz kötődő irredenta megmozdulások voltak 1927-től a Magyar Revíziós Liga budapesti és vidéki gyűlései, a Magyar Országos Véderő Egyesület „irredenta stafétái” az 1930-as évektől, valamint a párteberek és mozgalmi szónokok alkalmi előadásai.

E rendezvényeknek az idő előrehaladtával egyre inkább az irredenta ihletésű köztéri alkotások szolgáltatták a háttérrel. Budapesten például a már említett *Irredenta szobrok* (1921) és az *Ereklyés Országzászló* (1928), továbbá a *Magyar Igazság kútja* (1929), a *Magyar Fájdalom szobra* (1932), a *Magyar Feltámadás szobra* (1936), vidéken a *Rothermere-emlékmű* (Sopron, 1929) és *Nagy-Magyarország emlékműve* (Nagykanizsa, 1934), valamint a számtalan országzászló, trianoni kereszt és világháborús emlékmű.

Az irredentizmus kultusza a köztereken kívül a magánélet, illetve a hétköznapok szférájában is megjelent. A trianoni fájdalom a legkülönbözőbb irodalmi műfajok számára adott kifogyhatatlan témát. A Horthy-korszakban tucatjával születtek irredenta regények, novellák, színdarabok, tandrámák és gyermekmesék, a hasonló zsánerű versek száma pedig bizonyára ezekben mérhető. A szerzők némelyike – például „Végvári” (Reményik Sándor) vagy „Gyula diák” (Somogyvári Gyula) – azzal is hangsúlyozni kívánta hazafiasságát, hogy a török és

kuruc idők ellenállási hagyományát megidéző álnév alatt tette közzé ilyen tárgyú műveit. A szövegek egy része zenei kíséretet is kapott. A megzenésített versek mellett megjelentek az irredenta nóták, a hazafias kuplék (!) és az ún. „irredenta foxtrott”,³ amelyben az irredenta mondanivaló tánczenei hangszerelést kapott. Egyik-másik irredenta-revizionista jelmondat – *Magyar Hiszekegy*, „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” – megzenésítésére maguk a hazafias szervezetek írtak ki pályázatot az 1920-as évek elején.

A hétköznapok világában az iskola volt az irredentizmus leghatékonyabb terjesztője. A Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb oktatáspolitikusa, Kornis Gyula már 1921-ben szorgalmazta: „Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak (magyar nyelv, történelem, irodalom, földrajz, gazdaságtan) csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját.”⁴ Ez a program – a történelmi Magyarország idealizálása, a trianoni béke elítélése és a területi revízió sürgetése – a közoktatás egészében, elemi és középszinten egyaránt megvalósult. Ebben a szellemben fogantak a hivatalos tantervek, a kultuszminisztérium által elfogadott tankönyvek, a rendeletileg ajánlott egyéb könyvek, könyvek, filmek, térképek és oktatási segédanyagok, és ugyanez a szemlélet jelent meg az iskolai színdarabokban és egyéb előadásokon is. A történelem tantárgyból kiadott középiskolai évfolyamdolgozatok és tanulmányi pályázatok, valamint érettségi tételek feltűnően gyakran kapcsolódtak olyan témához (Szent István-i birodalom, első világháború, Trianon, nemzetiségi kérdés), amelyek valamilyen módon kapcsolódtak az irredentizmushoz. A *Magyar Hiszekegy* felmondása pedig 1920 őszétől negyedszázadon át az elemi és középiskolai oktatás napi rutinjának része volt.⁵

Az irredentizmus a mindennapi élet más színterein is állandóan jelen volt. A sajtó egyöntetűen elítélte a trianoni békeszerződést és – a lapok politikai irányvonalának megfelelően eltérő intenzitással – állást foglalt a revízió mellett. Az üzletekben tömegével jelentek meg a történelmi Magyarország aranykorát megidéző, illetve a revíziót hirdető dísz tárgyak, emléktárgyak, jelvények, hétköznapi

³ A kifejezés Kazal Lászlótól, a népszerű énekes-komikustól származik, aki az 1930-as években maga is művelte ezt a műfajt.

⁴ Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Új Magyar Szemle, 1921. március. 303. Idézi: Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 93–94.

⁵ Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. október 27-én kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy az „isten örök igazságosságba vetett rendíthetetlen hit” ébrentartása érdekében a fohász „minden rendelkezésem és közvetlen vezetésem alatt álló alsó- és középfokú tanintézetben, mindennap a tanítás megkezdése első órájának elején, valamint az utolsó óra végén a tanulók által mondassék el. Ha a tanintézetben szokás vagy valamely rendelkezés folytán már valamilyen más egyházi imát mondanak, úgy a fenti ima ezen imák után mondandó el.” Hivatalos Közlöny, 1920. november 23. 126. sz. 379.

használati tárgyak. A Horthy-korszakban kétszer is megindult a „magyaros öltözködési mozgalom”: először az 1920-as évek elején – kevés sikerrel –, majd 1933-ban, teljes diadallal. Az áruházak és a kisebb üzletekben is feltűntek az ún. „irredenta kirakatok” – például a hivatalosan meghirdetett kirakatversenyek alkalmával –, amelyek általában a történelmi címer és a régi határok valamilyen látványos kombinációjából képeztek háttérrel az árukészletnek.

Kultusz kutatás

Minden korszaknak megvannak a maga történeti, ideológiai kulcsfogalmai. Olyan verbális vagy képi toposzok, amelyek – ha csupán a politikai rezsim ösztönzésére is – szerves részét képezik a közgondolkodásnak, állandóan jelen vannak a közbeszédben és a mindennapi érintkezésben, s általuk a közösség kollektív meghatározottsága fejeződik ki.⁶

Úgy véljük, egy-egy történeti korszak vagy politikai rendszer természetét saját toposzain, szimbólumain, kultuszain keresztül is megismerhetjük. Mert hiszen mi lenne jellemzőbb egy korszakra, illetve egy közösség világszemléletére, közgondolkodására, identitáspolitikájára mint éppen azok a koncentrált jelentéstartalmak, amelyeken keresztül önnön lényegét kívánja megjeleníteni? Az ilyen kutatásoknak két veszélyes buktatója is van: 1) a kultusz kutatás során szükségképpen a kortársak által kijelölt úton haladunk – vagyis a valóságot a saját, tudatosan e célra előállított ideológiai (reklám)termékeiből rekonstruáljuk –, ezért a vizsgált anyagot erős kritikával kell kezelnünk, 2) számolnunk kell azzal, hogy az önreprezentáció közhelyeinek megdermedt felszíne alatt már egészen más politikai és szellemi áramlatok érvényesülnek. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy – legalább a politikai szándékok, az indoktrináció, a közvélemény-befolyásolás kutatásának szintjén – módszertanilag indokolatlan volna e toposzok, szimbólumok és kultuszok, valamint a társadalom hozzájuk való viszonyának vizsgálata.

Magyarországon a kultusz kutatás elsősorban az irodalom (és a politika) kiemelkedő személyiségeire koncentrált, s csak az utóbbi időben kezdett az eszmék, ideológiák, politikai rendszerek reprezentációjával, szimbólumrendszerével, rítusaival foglalkozni.⁷

⁶ Csepeli György – Tóth Pál Péter: A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. Jel-Kép, 1988/1. sz. 5–6.

⁷ A magyarországi kultusz kutatás néhány érdekes esettanulmányát közli és az elméleti háttérhez is fontos adalékokkal szolgál: Takáts József (szerk.): Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, Kijárat, 2003. A történeti-politikai kultuszok újabb irodalomból lásd pl. Csepeli György, Gerő András, Póto János, Turbucz Dávid és Vér Eszter Virág írásait.

Az irredenta kultusz sajátosságainak fenti számbavételét azért is tartottuk indokoltnak, mert módszertani támpontokat és kutatási ötleteket nyújthat általában a vallási és szekuláris kultuszok feltérképezéséhez. Ennek alapján a történeti-politikai kultuszok kutatásában a következő megközelítéseket tartjuk elsődlegesnek:

- a kultuszt teremtő és fenntartó intézmények (kormányzat, egyházak, hadsereg, társadalmi csoportok, társadalmi szervezetek stb.)
- a kultusz megjelenési formái (ünnepek, oktatás, sajtó, irodalom, rendezvények stb.)
- a kultusz elemei (személyek, eszmék, események, hagyományok, ideálok)
- a kultusz célközönsége (egész társadalom, társadalmi réteg, foglalkozási csoport, korosztály, kisebbség stb.)
- a kultusz beágyazottsága, más kultuszokhoz való viszonya (előzmények, rokon és rivális kultuszok, hasonló és eltérő kultuszelemek)
- a kultusz dinamikája (időbeli és térbeli változások, kapcsolatrendszer változása)